

УДК 023.5:27-523(477-25)"18"

І. А. ІВАНЮК*

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОНАСТИРСЬКОГО БІБЛІОТЕКАРЯ В КИЄВІ У ХІХ СТОЛІТТІ

Висвітлюються окремі аспекти діяльності монастирських бібліотек Києва ХІХ ст. Аналізуються інструктивні матеріали керівництва Свято-Успенської Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого, Київського Флорівського жіночого, Київського братського училищного монастирів. Визначаються порядок призначення на посаду монастирських бібліотекарів і причини усунення їх від виконання обов'язків.

Ключові слова: бібліотекар; книгозбірня; інструктивні матеріали; монастир; каталогізація фондів.

Монастирі від початку свого заснування були осередками, де збиралася мудрість людства – створювалися, накопичувалися і зберігалися рукописи, а згодом і друковані видання. Книгозбірні монастирів стали відображенням інтелектуальної діяльності ченців і настоятелів, смаків і уподобань братії, віддзеркаленням гуманітарного й технічного рівня розвитку суспільства.

Монастирські бібліотеки ХІХ ст. виконували роль центрів духовного виховання і просвітництва. Від їх ефективного функціонування залежало задоволення службових, професійних, просвітницьких потреб священиків, ченців, викладачів духовних і світських навчальних закладів, дослідників історії. Монастирський бібліотекар від початку існування книгозбірень був своєрідним хранителем надбань обителі.

Метою дослідження є огляд інструктивних матеріалів керівництва київських монастирів і визначення кола обов'язків монастирських бібліотекарів. Об'єкт дослідження – обов'язки монастирських бібліотекарів Києва у ХІХ ст. Предмет дослідження – діяльність бібліотекарів щодо забезпечення функціонування монастирських книгозбірень.

Джерельну базу дослідження становлять інструктивні матеріали, які містяться в фондах 127, 128, 169, 711 Центрального державного історичного архіву України (ЦДАК України) й фонді ІІ Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) та окреслюють обов'язки монастирського бібліотекаря, звітна документація щодо забезпечення функціонування книгозбірень (проведення каталогізації фондів, руху видань тощо).

---

* *Іванюк Ірина Андріївна* – аспірантка кафедри теорії, історії культури музикознавства Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Визначна роль у організації повсякденної діяльності книгосховищ належала братам бібліотекарям. Вона визначалася ще Студійським статутом (від назви Студійського монастиря у Константинополі), укладеним ігуменом Феодосієм у Києво-Печерській Лаврі близько 1064 р. [18, с. 13]. Статут визначав: *“Потрібно знати, що в ті дні, в які ми вільні від тілесних справ, вдаряє книгозберігач одноразово в дерево і збирається братія в книгозберігальну кімнату і бере кожний книгу і читає до вечора; перед клепанням же по світильничного вдаряє знову одноразово книжний приставник і всі приходять і повертають книги по запису; хто ж уповільнить (запізниться) повернути книгу, підлягає епітимії”* [2, с. 676].

У XIX ст. бібліотекарі призначалися настоятелями монастирів з числа ченців. Часто побутувала практика суміщення бібліотекарем кількох посад. Так, відповідно до постанови Духовного собору Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври від 2 січня 1833 р. ієромонаху Калісту було наказано вступити одночасно на посади: бібліотекаря, хранителя біблійних книг, трапезничого [10]. У 1841 р. посади помічника типографа й бібліотекаря у обителі обіймав ієромонах Руф [3].

Функції бібліотекарів визначалися посадовими інструкціями, які видавалися настоятелями. Вони не були типовими для усіх монастирів і складалися відповідно до потреб, котрі забезпечувала бібліотека. Відповідно до інструктивних матеріалів, монастирський бібліотекар під час вступу на посаду мав прийняти фонди від свого попередника і провести опис, тобто каталогізувати їх і надати звіт ректору й викладачам Київської духовної академії (Київський братський училищний монастир), духовному правлінню або настоятелю в інших обителях. Наприклад, 7 липня 1822 р. у Михайлівському Золотоверхому монастирі ієродияконом Мелхіседеком, який приймав обов'язки бібліотекаря, і його помічником Павлом Добровольським проведено переоблік. Було створено реєстр тих книг, які з різних причин книгосховище втратило. Згодом відповідно до цього реєстру настоятель Іриней визначив шляхи поповнення втрачених одиниць зберігання [7].

Так само *“3 числа августа 1861 года, ... Преосвященным Серафимом бывшим настоятелем Михайловского монастыря предписано было Монастырскому Правлению немедленно принять библиотеку от бывшего наместника и библиотекаря Иеромонаха Анфима, при сем библиотекарем был назначен Иеродиакон Геронтий и помощником ему рясофорный послушник Иван Спасский, ныне Иеромонах Иларион и библиотекарь. Назначенному библиотекарю и помощнику его предписано было привести книги в порядок и составить им каталог. Иеродиакон Геронтий, как в приведении книг в порядок, так и составлении каталога не участвовал”* [17, арк. 1].

У Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі, згідно з інструкцією 1890 р., каталогізація передбачала більш ретельну роботу з фондами,

аніж опис і звіт. Бібліотекар повинен був забезпечити каталогізацію шляхом зазначення назви книги, автора, місця видання і переплетення. Каталогізовані книги розмішувалися у шафах відповідно до розділів. На кожну книгу бібліотекар мав на верхній частині корінця наклеїти картку з відомостями щодо відділу й № каталогу і проштемпелювати їх написом “Бібліотека Києво-Печерської Лаври” [13].

Такі вимоги щодо каталогізації враховували попередній досвід функціонування монастирських бібліотек різних монастирів Києва. Вони пояснювалися певним безладом, що панував часом у книгозбірнях. Так, у Лаврській бібліотеці на 1874 р., за спогадами українського вченого, історика-права О. Кістяківського, який працював над дослідженням видатної юридичної пам’ятки “Права, по которым судится малороссийский народ”, книгосховище було зачинене, й бібліотекаря довелося шукати упродовж 40 хвилин. На пошук ключів знадобилося ще кілька годин. У приміщенні книгозбірні О. Кістяківський побачив книги, які було скидано у величезну купу. За словами бібліотекаря, професори Київської духовної академії на пошук видань, які їх цікавили, витрачали по кілька днів [14, с. 55].

Траплялося, що безлад у книгосховищах був пов’язаний з пияцтвом братів бібліотекарів. Так, настоятель Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря Іринею у 1823 р. змушений був усунути від виконання обов’язків бібліотекаря ієродиякона Мелхіседека і заслати його у позаштатний Лебединський монастир для виправлення. У той же час новим братом-бібліотекарем призначався першодиякон Василь Воротницький [24].

Каталогізація фондів проводилася не лише для обліку одиниць зберігання, але інколи й на вимогу Святішого Синоду й імператорської канцелярії. Так, відповідно до указу його імператорської величності 17 вересня 1806 р. за № 2430, Київський Флорівський дівочий монастир мав надати до духовної Дикастерії два каталоги книг бібліотеки цієї обителі. Один мав надсилатися синодальному обер-прокурору, другий залишитися у Дикастерії [23, арк. 10]. Бібліотекар мав підготувати каталоги у тижневий термін. Аналогічні розпорядження отримали й інші монастирі.

Також необхідність каталогізації з’являлася тоді, коли бібліотека успадковувала приватні книжкові зібрання або отримувала пожертви від братії, духовних осіб, мирян [15].

Бібліотеки монастирів і духовних навчальних закладів були книгозбірнями обмеженого користування. Вони відкривали свої фонди для настоятелів, ченців, інших духовних осіб, для викладачів і учнів і лише інколи для мирян. 16 червня 1854 р. Святіший Синод затвердив створені Санкт-Петербурзьким академічним правлінням правила видачі книг вихованцям Духовних академій і семінарій. Відповідно до постанови,

бібліотекар видавав літературу двічі-тричі на тиждень і лише у певні години [16, с. 88]. Наприклад, у бібліотеці Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври книги видавалися з 9-ї до 14-ї години [13, арк. 1].

Викладачі духовних навчальних закладів отримували видання лише під власноручний підпис із визначенням терміну користування. Фондами монастирської бібліотеки можна було користуватися, маючи письмове доручення керівника духовного навчального закладу, подавши прохання й отримавши письмовий дозвіл настоятеля. Прохання мало такий вигляд:

“Его Преосвященству Преосвященнейшему Виталию Епископу Чигиринскому Викарию Киевской епархии и настоятелю Киево-Михайловского монастыря доцента Киевской Духовной Академии Арсения Царевского прошение: “Смирнейше и сердешнейше прошу Ваше Преосвященство допустить меня к рассмотрению книжек христианского чтения и чтений в Обществе любителей Духовного Просвещения, хранящихся в библиотеке Киево-Михайловского монастыря, и разрешитъ мне выдачу таких из них которые окажутся нужными мне для моих занятий по Св. Писанию [19].

Але звернення до Духовного Собору і настоятеля монастиря не завжди гарантувало можливість ознайомитися з фондами книгозбірні. Так, у 1874 р. вчитель Ніжинської гімназії Михайловський, який викладав ритору й бажав попрацювати з рукописами XVII й XVIII ст. у бібліотеці Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря, отримав відмову. Йому було пояснено, що рукописи за межі бібліотеки не видаються, а робота у приміщенні книгозбірні не можлива у зв'язку з хворобою бібліотекаря [21, арк. 1].

Учні духовних навчальних закладів мали можливість скористатися фондами бібліотек лише за дорученнями викладачів, розпорядженням ректора і обов'язково дозволом настоятеля. Наприклад, студент Київської духовної академії Віктор Георгієвський звернувся до настоятеля Михайлівського Золотоверхого монастиря з проханням: *“Его Преосвященству Преосвященному Иринею, Епископу Чигиринскому студента Киевской Духовной академии Виктора Георгиевского. Покорнейшее прошение. Осмеливаюсь покорнейше просить Ваше Преосвященство разрешитъ мне пользоваться книгою “Камень веры” – Стефана Яворского и другими из библиотеки Михайловского монастыря” [9, арк. 2].*

Так само необхідно було отримати дозвіл на роботу з бібліотечними фондами й у інших монастирях Києва. 18 листопада 1886 р. студенти КДА О. Фотинський й А. Вікторовський звернулися до ректора навчального закладу, єпископа Канівського Сильвестра *“При написании курсового сочинения на тему “Греческое духовенство в России в домонгольский период и его значение для русской литературы и просвещения” имею нужду в некоторых книгах и рукописях, принад-*

лежащих библиотеке Киево-Печерской Успенской лавры, в Академической библиотеке не имеющиеся. По сему честь имею просить Ваше Высокопреосвященство разрешить мне пользоваться книгами означенной библиотеки и выдать из Правления Академии свидетельство о моей личности на предмет пользования книгами Лаврской библиотеки” [20, арк. 1].

Монастирській братії, послушникам книги видавалися за письмовим дозволом керівництва обителі. Зазвичай установлювався місячний термін для ознайомлення читачів з обраними творами. У бібліотеці Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври він становив до 6 місяців [13, арк. 1]. Інколи термін користування окремими видання або фондами книгосховища чітко не окреслювався. Це стосувалося тих випадків, коли духовні особи або ченці виявляли цікавість до дослідження старожитностей. Так, священнику Харитону Шираєвському настоятель Києво-Михайлівського монастиря Іриней дозволив у будь-який час відвідувати обитель і займатися вивченням як пам’яток, так і фондів бібліотеки “...отцу Харитону Шираевскому журнальною выпискою даю знать, с объявлением, что с 22 февраля может он во всякое время в монастырь все к древностям касающиеся осматривать, как в церкви, так и в библиотеке и во всём монастыре и ему оное от ризничего, иеромонаха Мелхиседека, и от прочей старшей братии показано будет” [5, арк. 2]. Так само дозвіл на дослідження лаврських старожитностей, історії монастиря, використовуючи фонди книгосховища, отримав священник Павло Троцький. Намісник Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, архімандрит Варлаам видав розпорядження бібліотекарю забезпечити вільний доступ до бібліотеки й архіву. Відповідно до інструкції, П. Троцький мав можливість користуватися книгами й матеріалами архівних справ вдома, за умови надання розписки [4, арк. 2].

Після завершення окресленого терміну бібліотекар мав вимагати від читача повернення книг. Коли видання поверталось до книгосховища, бібліотекар це власноруч завіряв, наприклад: “*Лаврских книг за просителем не значится*” [13, арк. 1]. Якщо його вимоги не виконувалися, він доповідав про це керівництву.

Бібліотекар одночасно мав вести облік виданої літератури, заносючи назви, кількість, дату й час видачі, розписки читачів до особливого, переплетеного зошита.

Бібліотекарю заборонялося видавати книги за межі монастиря, без дозволу Духовного собору і настоятеля. Якщо книги втрачалися читачами, бібліотекар мав простежити за грошовим відшкодуванням збитків і надати звіт ректору або настоятелю [1]. До обов’язків бібліотекаря належала перевірка фондів і нових надходжень на наявність книг, заборонених цензурою. За виявлення таких, він мав повідомити Духовний собор і отримати дозвіл на їх вилучення, знищення або просто

обмеження можливості читачів знайомитися із змістом цих видань [6, арк. 112–114].

Зазвичай двері бібліотеки мали бути зачиненими для мирян. Вони допускалися до фондів лише за дозволом ректора (КДА) або настоятеля монастиря. Так, у 1807 р. київський купець Іван Алексеев звернувся до настоятеля Михайлівського Золотоверхого монастиря Іриней з проханням забезпечити його книгами релігійного змісту, у зв'язку з тим, що його власна бібліотека загинула під час пожежі. Відповідь була позитивною. Іриней дозволив бібліотекарю видати купцю 12 книг, які він прохав, терміном на три роки і стягнути застава у розмірі 80 руб [11, арк. 2]. Після повернення одиниць зберігання до книгосховища застава поверталася читачеві.

Бібліотекар мав піклуватися про збереженість книг. До його обов'язків входило поновлення їх цілісності. На що використовувалися спеціальні кошти, накопичені монастирем, так звані “бібліотечні гроші”. За їх рахунок відбувалося переплетення книг, а також замовлявся друк або здійснювалася купівля втрачених видань. Так, рішенням Правління Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря від 13 травня 1822 р. на ці потреби було виділено 25 руб. і відповідно відреставровані 10 книг [12, арк. 2]. У Лаврській бібліотеці наприкінці XIX ст. ці витрати становили близько 100 руб. на рік [13, арк. 1]. Цілісність книг забезпечувалася також удосконаленням системи зберігання фондів. Ініціативи бібліотекарів із цього приводу розглядалися Духовним собором і у разі слушності реалізовувалися. 5 грудня 1873 р. ієромонах Нектарій звернувся до керівництва Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври з проханням щодо покращення зберігання рукописів і видань, забезпечення книгосховища полицями і шафами. На що отримав схвальний відгук і наприкінці XIX ст. Лаврська бібліотека нарешті була упорядкована [22, арк. 1].

На початку кожного року бібліотекар, відповідно до указу царя розпорядження Святішого Синоду, мав надати Духовному Собору звіт про стан фондів, цілісність і збереженість книг, переплетення, втрати [8, арк. 1].

Кожні три роки для перевірки фондів монастирських бібліотек і роботи бібліотекаря Духовним Собором або настоятелем створювалася комісія. Так, у 1870 р. у Михайлівському Золотоверхому монастирі було проведено такий переоблік ієромонахом Євстратієм Голованським за розпорядженням його велебності Порфирія, єпископа Чигиринського, вікарія Київської єпархії, настоятеля Київського першокласного монастиря. Перевіряючий доповідав: *“Резолюцією Вашого Преосвященства от 16 июня 1870 года, поручено мне проверить библиотеку Киево-Златоверхо-Михайловского монастыря, и я, при помощи Божией и за вашим благословением, оную библиотеку проверил. Вследствии сей про-*

верки оказалось, что книги, рукописи, Грамоты и планы на достояние сего монастыря, во всех ... каталога сей библиотеки, все находятся на лицо, кроме трех экз. службников. Киев. 1851 г., Псалтырь с исследованием в листе. Киев. 1856 г., и Требников в 2х в 4 и 12 долю листа. Книги находятся в ведении ризничего о. Алексия" [17, арк. 3].

Таким чином, відповідно до інструктивних матеріалів керівництва Київських монастирів ХІХ ст., бібліотекарі продовжували виконувати традиційні функції своєрідних хранителів рукописних і друкованих скарбів, накопичених обителями упродовж століть. До обов'язків бібліотекарів також входили каталогізація наявних фондів і нових надходжень, нагляд за рухом, цілісністю і збереженістю видань, допомога читачам у проведенні релігійних й історичних досліджень, вивченні старожитностей.

---

¹ Арсеній – митрополит. Інструкція бібліотекарю Києво-Братського монастиря. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. II, од.зб. 4226, 1 арк.

² *Голубинский Е.* История Русской Церкви (в 2 т.). – Т. 1: Период первый, Киевский или Домонгольский. Вторая половина тома / Е. Е. Голубинский. – М.: типография Э. Лиснер и Ю. Роман, 1881. – 791 с.

³ Дело ... определения ... библиотекарем иеромонаха Руфа. – Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 128, оп. 1 (загальночорн), спр. 938, арк. 20.

⁴ Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской лавры о прошении священника ... Павла Троцкого о дозволении ему брать из лаврских библиотеки и архива книг. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 (заг), спр. 2435, арк. 4.

⁵ Дело о дозволении священнику Харитону Шираевскому в монастыре описывать древности. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 1, спр. 22, арк. 4.

⁶ Дело о лаврской библиотеке. С 1822 по 1839 г. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 (друк), спр. 500, арк. 162.

⁷ Дело о неявившимся в библиотеке книг реестре. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 1, спр. 115, арк. 2.

⁸ Дело о прошении студентов Духовной академии о допуске в монастырскую библиотеку. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 6, спр. 312, арк. 4.

⁹ Дело об определении ... Трапезным, библиотекарем и содержателем библейских книг иеромонаха Каллиста. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 (загальночорн), спр. 925, арк. 35.

¹⁰ Дело по прошению купца Алексева о выдаче ему из монастырской библиотеки книг. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

¹¹ Доклад Правления о уплате переплётчику денег за ... книг. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 1, спр. 68, арк. 2.

¹² Інструкція для бібліотекаря Києво-Печерської Успенської Лаври. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 3 (заг), спр. 503, арк. 2.

¹³ *Кістяківський О.* Щоденник (1874–1885) / О. Кістяківський // Упор. В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. У двох томах. – Т. 1. (1874–1879) – К.: Наукова думка, 1994. – 646 с.

¹⁴ Книги Канцелярии Духовного Собора Киево-Печерской Успенской Лавры на записку поступающих в оную и передаваемых в Лаврскую Библиотеку книг, картин и рукописей с июня 1888 года. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2(заг), спр. 349, арк. 50.

¹⁵ *Медведева О. В.* Православные библиотеки Тамбовщины (XVII – первая половина XIX вв.) [Текст] / О. В. Медведева // Молодые в библиотечном деле. – 2003. – № 4. – С. 85–90.

¹⁶ О переучете книг монастырской библиотеки. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 6, спр. 238, арк. 3.

¹⁷ Очерки истории Киево-Печерской Лавры и заповедника. – К.: Рад. Україна, 1992. – 288 с.

¹⁸ Прошение доцента Киевской духовной академии о допуске в монастырскую библиотеку за 1884 год. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 6, спр. 280, арк. 1.

¹⁹ Прошение студентов академии Фотинского О., Викторовского А. и др. студентов о разрешении пользоваться книгами библиотеки Киево-Печерской лавры и Михайловского монастыря. – ЦДІАК України, ф. 711, оп. 3, спр. 1784, арк. 5.

²⁰ Прошение учителя Нежинской гимназии Михайловского о разрешении на пользование библиотекой Киевского монастыря. – ЦДІАК України, ф. 127, оп. 798, спр. 254, арк. 2.

²¹ Рапорт в Духовный собор Киево-Печерской Успенской лавры библиотекаря иеромонаха Нектария о необходимости сделать полки или шкафы для книг. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1(заг), спр. 2653, арк. 65.

²² Рапорт до духовної Дикастерії Києвофлорівського дівочого монастиря про отримання Імператорського указу. – ЦДІАК України, ф. 127, оп. 360, спр. 49, арк. 22.

²³ Резолюция Его Преосвященства с определением библиотекарем Перво-диакона Василия Воротницкого. – ЦДІАК України, ф. 169, оп. 1, спр. 50, арк. 3.

Освещаются отдельные аспекты деятельности монастырских библиотек Киева XIX ст. Анализируются инструктивные материалы руководства Свято-Успенской Киево-Печерской лавры, Михайловского Золотоверхого, Киевского Флоровского женского, Киевского братского училищного монастырей. Определяются порядок назначения на должность монастырских библиотекарей и причины устранения их от выполнения обязанностей.

Ключевые слова: библиотекарь; книгосборник; инструктивные материалы; монастырь; каталогизация фондов.

There are highlighted some aspects of activity of Monastery Libraries in Kyiv in 19 century. The author analyzes the instructional materials of the heads of Holy Dormition Kyiv-Pechersk Lavra, the St. Michael's Monastery; Kyiv Flor Female Monastery and Kyiv Brothers Institution Monastery in the article. Also author identify the order of appointment of monastic librarians and the causes of their firing.

Key words: the librarian; the book storage; the instructional materials; the Monastery; the cataloging of fonds.